

Stopy veľkomoravskej a cyrilo-metodskej tradície v literárnohistorických úvahách Bohuslava Tablica

Lenka RIŠKOVÁ, Ústav slovenskej literatúry SAV, Bratislava

RIŠKOVÁ, L.: The Traces of the Great-Moravian and Cyril-Methodius Traditions in the Literary and Historical Articles by Bohuslav Tablic. SLOVENSKÁ LITERATÚRA 61, 2014, No 3, p. 209 – 237.

Reflecting on the Great-Moravian and Cyril-Methodius traditions in Slovak literature is proved by a number of various comments related to the particular period of time occurring in the works of the earlier provenance. The detailed registration of them is important, however, literary and historical research should also be carried out into writers' strategies of using such information – the case of Bohuslav Tablic shows that incorporating the information in his reflections on literary history was influenced by certain factors which need to be closely examined.

Key words: Cyril and Methodius, Great Moravia, tradition, author's strategy

Význam veľkomoravskej a s ňou úzko spätnej cyrilo-metodskej tradície pre následný literárny vývin slovenského jazykového spoločenstva – predovšetkým v čase, keď bolo takmer tisíc rokov súčasťou veľkých multietnických politických celkov – je nepopierateľný. Na druhej strane je však pravdou, že podmienkam, možnostiam a spôsobom jej prežívania sa v oblasti literárnohistorického výskumu stále nevenuje dostatočná pozornosť.

K oživeniu tejto tradície pritom nedošlo – akoby priam „zázračne“ – až po takmer tisícročnom zabudnutí. Aj keď nemožno upierať hodnotu a význam záujmu obrodeneckých autorov o tematizovanie týchto udalostí – najväčšie zásluhy sa pritom zvyknú pripisovať Jánovi Hollému (1785 – 1849), ktorý v eposoch *Svatopluk* (1833) a *Cirillo-Metodiada* (1835) predstavil najstaršie dejiny Slovanov –, predsa len je nutné uvedomiť si, že tento svoj záujem mohli rozvíjať jedine vďaka živej tradícii – teda vďaka tomu, že vedomie o dôležitosti a závažnosti veľkomoravských udalostí vytrvalo prežívalo v slovenskej spoločnosti celé stáročia (jednak pri rekonštrukcii najstarších období národných dejín, a neskôr aj pri obhajovaní práv národa).

V literárnohistorických syntézach i problémových štúdiách venovaných starším obdobiam slovenského literárneho vývinu sa síce zvyknú pripomínať momenty, keď sa v literárnych pamiatkach staršej proveniencie priamo spomínajú mená významných postáv z veľkomoravského obdobia, prípadne sa bližšie popisujú konkrétne udalosti, ktoré sa k nim viažu – sú to jasné dôkazy, že tradícia Veľkej Moravy mala v slovenskom prostredí aj v starších obdobiach svoje pevné miesto. Napríklad v *Kronike Jána z Turca* (1488) sa písalo o Svätoplukovi, rovnako ho spomína Ján Baltazár Magin v azda najznámejšej apológii *Ostne alebo Obrana* (1728), mená Cyrila a Metoda sa zase objavujú v predhovore k prvému vydaniu katolíckeho spevníka *Cantus catholici* (1655) alebo v predhovore Da-

niela Sinapia Horčíčku k *Neo forum...* (1678). Ich odkaz spomínajú aj ďalšie významné osobnosti našej nielen literárnej histórie, napríklad Daniel Krman (v predhovore k *Evanjelickému kancionálu* z roku 1717) alebo Matej Bel v diele *De vetere literatura hunno-scythica exercitatio* (1718) a mnohí ďalší. No i napriek početnosti skutočná hodnota týchto údajov a odkazov z literárnohistorického hľadiska nebýva vždy celkom docenená. Identifikovaniu práve literárnohistorických súvislostí ich kultúrneho transferu sa venuje len minimálna pozornosť. (Neprehliadnuteľný je síce význam a prínos iných odborov; napríklad výsledky slavistického výskumu sú pre následný literárnohistorický výskum v mnohom podnetné¹ – nemožno však očakávať, že budú suplovať jeho úlohy.)

O to viac inšpirácie by pre následný výskum mohli priniesť tie situácie, keď takéto údaje a informácie v starších literárnych pamiatkach (akosi „nápadne“) chýbajú. V takýchto prípadoch totiž možno predpokladať, že ich absencia zrejme nebola spontánna, ale mohla byť ovplyvňovaná viacerými okolnosťami.

Zaujímavým problémom súčasného literárnohistorického výskumu by preto mohlo byť skúmanie determinantov, ktoré nielen inšpirovali, ale aj naopak, znemožňovali spôsoby prezentácie veľkomoravskej témy. Zatiaľ však o nich možno len hypoteticky uvažovať.

*

Pred rozvíjaním podobných úvah však zostáva prvoradou, no nemenej zaujímavou a závažnou úlohou presná evidencia momentov, keď sa autori starších literárnych období nepopierateľne vedome vyhli akýmkoľvek zmienkam o tomto – pre národné dejiny dôležitom – období, resp. svoje poznámky o ňom širšie nerozvinuli, prípadne ich zaradili len do okrajových pozícií vo svojich textoch.

Z artefaktov literárnej produkcie z obdobia pred Hollého eposmi ponúka možnosť sledovať práve takúto situáciu aj časť, resp. istý typ literárnych prác Bohuslava Tablica – konkrétne ide o jeho práce literárnohistorického charakteru, teda jeho prehľady literárnej tvorby či dejín vzdelanosti („historie litterarie“) v slovenskom prostredí: najznámejšou je literárnohistorická reflexia *Paměti česko-slovenských básníkův aneb veršovcův, kteří se buďto v Uherské zemi zrodili aneb aspoň v Uhřích živi byli* (1806 – 1812) a podobný ráz má aj báseň *Světlo literního umění*.² (Iný spôsob spracovania informácií, okrem iného aj vo väčšom rozsahu o najstarších slovanských dejinách, a tak aj o Veľkej Morave, Svätoplukovi či Konštantínovi a Metodovi, možno sledovať napríklad v Tablicovom článku *O literních svazcích Slovákův s Čechy a Moravany v někdejší i nynější době*. Ide však o text úplne iného charakteru a navyše, pochádzajúci z neskoršieho obdobia – Tablic ho napísal v roku 1829 a do tlače bol zaradený až v roku 1842.³)

¹ Napríklad cyrilo-metodskej tradícii v bohoslužobných textoch venoval pozornosť Jozef Pavlovič – PAVLOVIČ, Jozef: Cyrilo-metodská úcta v bohoslužobných textoch. In: *Slovenská, latinská a cirkevnoslovenská náboženská tvorba 15. – 19. storočia*. Bratislava: Slavistický kabinet, 2002, s. 289 – 298.

² TABLIC, Bohuslav: *Poezye I. Vacov*, 1806, s. 109 – 128.

³ TABLIC, Bohuslav: O literních svazcích Slovákův s Čechy a Moravany v někdejší i nynější době. In: *Časopis Českého musea*, roč. 16, 1842, s. 579 – 594. V tomto článku sa Tablic venuje výlučne kultúrnym vzťahom Slovákov s Čechmi a Moravanmi a blízkosti ich jazykov. Podrobne sa zaoberá predovšetkým podmienkami a príčinami ich vzájomného zblížovania.

Absencia, resp. minimum informácií o najstarších obdobiach viažucich sa k veľkomoravskému obdobiu v Tablicovom diele *Paměti česko-slovenských básníkův aneb veršovcův...* vzbudzuje o to väčší záujem, že sú vôbec prvou literárnohistorickou reflexiou slovenskej literatúry od najstarších čias až po druhú polovicu 18. storočia. (Tablic ich publikoval v podobe akýchsi úvodných častí k štyrom zväzkom jeho básnickej zbierky *Poezye* v rokoch 1806, 1807, 1809 a 1812.)

Podľa zistení Gizely Gáfríkovej Tablic vo svojom prehľade metodologicky nadviazal na svojich predchodcov, z ktorých aj priamo preberal informácie (predovšetkým z diela Pavla Valaského *Conspectus reipublicae litterariae*⁴) – napríklad dodržiaval chronologický postup podľa storočí, v autorských profiloch sa zas pridŕžal šablóny „*vita et scripta*“, podľa ktorej postupuje tak, že zaznamenáva mená, príbehy a práce jednotlivých autorov. V častiach zameraných na súhrnnejšiu charakteristiku spoločenských a kultúrno-historických okolností identifikuje Gáfríková náznaky „baconovských“ metodologických zásad, požadujúcich skúmanie príčin a prekážok literárneho vývinu.⁵

Presne podľa týchto zásad zaradil aj Tablic do svojich *Paměti* v prvom rade chronologicky roztriedené portréty (presne sedemdesiatšesť portrétov) literárne činných osobností v období od 16. do konca 18. storočia, ktoré pochádzali z Uhorska („*se v Uherské zemi zrodili aneb aspoň v Uhřích živi byli*“) a svoje diela pritom písali (okrem iných) v tzv. česko-slovenskom jazyku,⁶ čím presne špecifikoval slovenských protestantských autorov.

Okrem nich sú rovnako dôležitou súčasťou Tablicovho literárnohistorického prehľadu aj state, ktorých cieľom bolo podať komplexný obraz o danom období aj zo spoločenského, politického či širšieho kultúrneho hľadiska, čím chcel priblížiť skutočnosti, ktoré zásadne ovplyvňovali aj literárny život. A práve v týchto pasážach je zahrnutá aj jeho sumarizácia informácií z tých najstarších období slovenského, resp. slovanského literárneho diania (teda z období pred reformáciou) – konkrétne v prvých štyroch paragrafoch: *Zpěvů mezi Slováky libování, Rumové starých Slovenských zpěvů, Pozdější Slovenské zpěvy a Melodie nacionálních aneb vlastenských Slovenských zpeví.*

V troch z nich sa síce Tablic primárne zaoberal výlučne obľúbenosťou, charakterom a tradíciou ľudových spevov medzi Slovanmi už od pohanských čias, osobitnú výpovednú hodnotu pre poznanie tých najstarších období domáceho literárneho vývinu má ale druhý zo spomínaných paragrafov – *Rumové starých Slovenských zpěvů.*⁷

⁴ VALASKÝ, Pavol: *Conspectus reipublicae litterariae in Hungaria ab initiis regni ad nostra tempora delineatus* (Prehľad kultúry a vzdelanosti v Uhorsku od začiatku kráľovstva až do našich čias;) Bratislava – Lipsko, 1785 (prvé vydanie); Budín, 1808 (druhé rozšírené a doplnené vydanie). Ide o prehľad kultúrnych dejín celého Uhorska v širšom význame slova, čiže aj dejín literatúry, školstva, vzdelanosti a rozvoja vied.

⁵ GÁFRÍKOVÁ, Gizela: K Tablicovmu historiografickému konceptu slovenskej literatúry. In: *Slovenská literatúra*, roč. 51, 2004, č. 4, s. 262.

⁶ Kým v protestantskom liturgickom prostredí bola podoba jazyka kanonizovaná prekladom tzv. Kralickej biblie, v literárnych prejavoch jednotlivých autorov sú jeho podoby nie celkom identické s týmto kánonom, čo svedčí o istých tendenciách autorov pochádzajúcich zo slovenského prostredia implementovať do pôvodného českého jazyka aj domáce slovenské jazykové prvky.

⁷ TABLIC, Bohuslav: *Paměti česko-slovenských básníkův aneb veršovcův...* In: *Poezye I.* Vacov, 1806, s. IV – X.

I napriek konštatovaniu o absencii literárnych pamiatok v slovenskom jazykovom prostredí z najstarších období zaradil doň informáciu o diele *Codex protoslavus Hankensteinianus* (první slovenský rukopis hankenštejnský), ktorý dokonca označuje za najstaršiu literárnu pamiatku a jeho pôvod datuje do 8. storočia. Keďže však jeho existenciu nemohol potvrdiť z vlastnej autopsie (čo je vôbec veľmi zriedkavým javom v celom jeho prehľade), odvolával sa len na informáciu zo spisu Aleša Hankeho z Hankenšteyna z roku 1804, ktorý vyšiel pod názvom *Recension der aeltesten Urkunde der slavischen Kirchengeschichte, Litteratur und Sprache: eines pergamentenen Codex aus dem VIII. Jahrhunderte* (Ofen, 1804). Táto skutočnosť je o to viac zaujímavá, že Tablic sa vždy usiloval o podanie čo naj dôveryhodnejších informácií a nerád pracoval s neoverenými faktami. Jeho postoj voči tejto literárnej pamiatke je azda práve preto nanajvýš „opatrný“. Informácie, ktoré podáva o „*hankenštejnskom kódexe*“, sú skôr všeobecného charakteru. Dôveryhodnosť, resp. pravdivosť tohto kódexu sa napokon nepotvrdila ani neskorším literárnohistorickým výskumom. Napriek tomu je však informácia o ňom, rovnako ako celá Tablicova úvaha z druhého paragrafu *Paměti* signálom, že Tablic sa štúdiu najstarších období literárneho vývinu nevyhýbal, reflektoval nielen dostupné literárne pamiatky, ale aj akékoľvek – viac či menej dôveryhodné – informácie o nich.

Nie je celkom vylúčené, že jedným z najdôležitejších Tablicových zdrojov pri rekonštrukcii najstarších období boli aj *Dejiny českého jazyka a literatury* Jozefa Dobrovského z roku 1792 (orig. *Die Geschichte der böhmischen Sprache und Literatur*).⁸

V prospech tejto možnosti svedčí aj fakt, že Dobrovský bol pre Tablica veľkou autoritou už od študentských čias – potvrdzuje to napríklad časť z ich zachovanej spoločnej korešpondencie, ale aj to, že Tablic vytrvalo zotrvával na princípoch Dobrovského prozódie (tzv. „prízvučnej“, teda sylabotonickej) takmer až do konca svojho života. Takže zrejme celkom korektne možno uvažovať aj o tom, že Tablic poznal aj výsledky Dobrovského výskumu najstarších období slovanských národov, osobitne ich jazyka. Priamym dôkazom by ale mohla byť Tablicova poznámka o zaznamenaní textu piesne *Hospodyne, pomiluj ny* práve v Dobrovského *Dejinách*, keď vo svojom texte odkazuje na „*pana Dobrovského Geschichte der Böhmischen Sprache, Prag 1782, na stránce 58 a násl.*“.⁹

Pravdepodobnosť toho, že informácie o najstarších obdobiach Tablic preberal (aj) od Dobrovského, zvyšuje tiež poznámka, ktorú uviedol v súvislosti s najstaršou slovanskou literárnou tradíciou (teda s najväčšou pravdepodobnosťou s tradíciou veľmi blízkou veľkomoravskému, resp. cyrilometodskému obdobiu), a to poznámka o jazyku piesní zo spomínaného „*hankenštejnského*“ kódexu. Tablic konštatuje, že sú napísané „*v řeči Slovanské, kteréž Rusové v svých církevních knihách – jakováž i tento rukopis jest – po dnes užívají, a kteráž od ninějšího ruského jazyka i písmem i slovy znale se dělí*“.¹⁰ Bez ohľadu na neskôr potvrdenú falošnosť kódexu je táto poznámka dôležitá práve v tom, že Tablic ňou potvrdil svoje vedomie o prežívaní reliktovej literárnej tradície z najstarších období v liturgickom prostredí. Upozornil ňou na to, že v liturgickom jazyku i písme „ruskej“ cirkvi, ktorý je odlišný od súdobej podoby ruského jazyka a písma – „*od niněj-*

⁸ DOBROVSKÝ, Jozef: *Die Geschichte der böhmischen Sprache und Literatur*. Praha, 1792.

⁹ TABLIC, Bohuslav: *Paměti I*. Vacov, 1806, s. VI.

¹⁰ Tamže, s. V.

šiiho ruského jazyka i písmem i slovy znale se dělí“ – možno nájsť identické znaky s najstarším slovanským (liturgickým) jazykom, a že v ruských liturgických spevoch možno predpokladať pretrvanie tradície najstarších slovanských (liturgických) piesní. Takmer zhodné informácie možno nájsť v Dobrovského *Dejinách*.¹¹ (Zaujímavosťou však je, že Dobrovský v súvislosti s najstarším literárnym jazykom Slovanov venuje pomerne veľkú pozornosť aj predstaveniu činnosti Cyrila a Metoda.¹² Svoj záujem o nich potvrdil aj neskôr, keď v roku 1823 vydal o nich aj osobitne knihu *Cyrill und Method der Slawen Apostel*.¹³ O to viac rezonuje otázka, prečo Tablic neprebral od Dobrovského aj tieto informácie.)

Rovnako však nie je vylúčená možnosť ďalších Tablicových zdrojov informácií o najstarších obdobiach domáceho literárneho vývinu: v čase vydania *Paměti* totiž neboli v slovenskom prostredí informácie o najstarších slovanských literárnych pamiatkach výnimočné. Ba práve naopak, stali sa dôležitým nástrojom na zdôrazňovanie vlastnej historicity slovanských národov a tiež dôležitým argumentom ich spolupatričnosti. Napríklad už v roku 1790 Anton Bernolák v predhovore k svojej *Gramatike (Grammatica slavica, 1790)*¹⁴ spomína okrem iného veľké zásluhy Stefana Simona Assemaniho (1687 – 1768) o výskum pamiatok z veľkomoravského obdobia, resp. z obdobia cyrilometodskej misie.¹⁵

Okrem zmienky o najstaršej podobe slovanského jazyka sa ale v Tablicových *Pamětiach* neobjavujú takmer žiadne iné historické súvislosti viažuce sa k Veľkej Morave. Jediným priamym odkazom na ňu je Tablicovo konštatovanie, že „Slováci uherští (týmto označením Tablic presne vymedzuje Slovákov – pozn. L.R.) s Moravany, jichžto za starodávna Váh a Ipel meze byli, jednomu králi poddáni byli, a spolu i s Čechy jako jeden, a týž národ vždy se považovali, ano i nyní – ač starodávné meze Moravy souženy jsou – tak se považovati mají“.¹⁶ Vo vysvetlivke, ktorú vsunul do textu – „ač starodávné meze Moravy souženy jsou“ – používa územný názov „Morava“, ktorý je v kontexte celej výpovede s najväčšou pravdepodobnosťou práve označením veľkomoravského územia; je teda ekvivalentom k dnešnému pojmu Veľkomoravská ríša/Veľká Morava. V starších obdobiach i napriek úsiliam o presnejšie pojmové vymedzenie historického územia prvého väčšieho spoločného politického celku západných Slovanov bol tento výraz (čiže jednoduché označenie „Morava“) jeho frekventovaným názvom. (Aj keď na druhej strane je pravdou, že s ním koexistoval aj názov Veľká Morava: napríklad Juraj Sklenár v roku

¹¹ DOBROVSKÝ, Jozef: *Die Geschichte der böhmischen Sprache und Literatur*. Praha, 1792. Podľa prekladu Dejiny českého jazyka a literatury. Praha : Český spisovatel, 1951, s. 20.

¹² Tamže, s. 19 – 22.

¹³ DOBROVSKÝ, Jozef: *Cyrill und Method der Slawen Apostel. Ein hist.-krit. Versuch v. Joseph Dobrowsky*. Prag, 1823.

¹⁴ BERNOLÁK, Anton: O slovenskej reči. In: *Gramatica slavica*. Bratislava, 1790. Podľa KRAUS, Cyril: *Kritika v slovenskom národnom obrodení (1780 – 1817)*. Bratislava : VEDA, 1990, s. 40 – 41.

Podľa Assemaniho je nazvaný Assemaniho kódex/Assemaniho evanjeliár pochádzajúci z 11. storočia z Macedónska. Je napísaný v hlaholike a Assemani ho našiel v Jeruzaleme v roku 1736.

¹⁵ Na Assemaniho výskum sa rovnako odvoláva aj Jozef Dobrovský – DOBROVSKÝ, Jozef: *Die Geschichte der böhmischen Sprache und Literatur*. Praha, 1792. Podľa prekladu Dejiny českého jazyka a literatury. Praha : Český spisovatel, 1951, s. 23.

¹⁶ TABLIC, Bohuslav: *Paměti I*. Vacov, 1806, s. VI.

1784 použil v názve svojej knihy variant s prívlastkom „veľká“ *Vetustissimus Magnae Moraviae situs/O najstaršej polohe Veľkej Moravy*.)

Vo svojom konštatovaní Tablic navyše hovorí o akejsi „spolupatričnosti“ *uhorských Slovákov* s Moravanmi a Čechmi, ktorá má svoj pôvod v čase, keď tvorili jeden spoločný štátnopolitický celok – píše, že boli poddaní jednému spoločnému kráľovi. V tomto kontexte možno uvažovať práve o ich spolužití na Veľkej Morave. Potvrďuje to aj jeho poznámka o spoločných hraniciach, keď konštatuje, že tieto tri spoločenstvá (uhorskí Slovania, čiže Slováci spolu s Moravanmi a Čechmi) by mali zachovávať v sebe vedomie akejsi súdržnosti aj napriek tomu, že dávne a pomerne rozsiahle hranice, ktoré vymedzovali ich spoločný štátny útvar, už nie sú platné – „*starodávne meze Moravy súženy jsou*“.

Bezpochyby veľký záujem vzbudzuje aj Tablicovo označenie *uhorských Slovákov* (teda Slovákov) s Čechmi a Moravanmi za „*jeden a týž národ*“. Vzhľadom na skutočnosť, že tu hovorí výlučne o starých geografických hraniciach („*starobylé meze*“) a o spoločnom panovníkovi („*jednomu Králi poddáni byli*“), možno pojem národ („*natio*“) v tomto kontexte interpretovať ako označenie príslušnosti k istému štátnopolitickému útvaru, no nemožno ho vnímať v jeho etnickom význame.

Pojem „*natio*“ mal aj na konci 18. storočia (zrejme aj s plynulým presahom do začiatku 19. storočia) ešte stále prevažne stavovsko-politickú náplň, čiže bezpríznačový a najmä nadetnický charakter. Napríklad obyvatelia Uhorska vyjadrovali svoju politickú (stavovskú) príslušnosť pojmom „*natio hungarica*“ bez toho, aby tým rozlišovali svoju etnickú príslušnosť. Vedomie vlastnej etnicity sa upevňovalo predovšetkým na úrovni jazykovej identifikácie.¹⁷ Preto ani v kontexte spomínanej Tablicovej výpovede nemožno tento pojem vnímať v jeho etnickom význame.

V súvislosti s hľadaním indícií vedúcich k potvrdeniu prežívania veľkomoravskej literárnej tradície a tiež svedčiacich o Tablicovom reflektovaní významu tohto obdobia vo vývine domácej literatúry, kultúry a vzdelanosti má významnú literárnohistorickú hodnotu aj jeho zaznamenanie textu piesne *Hospodyne, pomiluj ny* s vysvetlivkami niektorých pojmov:

„*Hospodyne pomiluj ny**
*Ihu Xpe** pomyluj ny*
*Ty spase vsseho mira****
Spasyz ny y uslyš
Hospodyne hlassy našye
Daj nam vssyem hospodyne
*zzizn**** a mir v zemi*
Krles Krles Krles“

* *t. j. nás* ** *t. j. Jezu Kryste* *** *t. j. sveta* **** *t. j. uroda fertilitas*.¹⁸

¹⁷ KOWALSKÁ, Eva: Patriotizmus a národné povedomie v osvietenstve. In: *Slovenská literatúra*, roč. 51, 2004, č. 4, s. 253.

¹⁸ TABLIC, Bohuslav: *Paměti I. Vacov*, 1806, s. VI.

V poznámke pod čiarou (číslo 5) Tablic presne uvádza zdroje, v ktorých sa nachádza tento prepis: „*Viz Hájkovu kroniku list 89 str. 6 a pana Dobrovského Geschichte der Böhmischen Sprache, Prag 1782, na stránce 58 a násl.*“;¹⁹ a priamo v texte uvádza aj presnú signatúru, pod ktorou je rukopis tejto piesne uložený v pražskej Národní knihovně (sig. Y.I.3.83.).

Opäť sa potvrdzuje, že Tablic dobre poznal – v tej dobe dostupný – pramenný materiál z najstarších období domáceho literárneho vývinu a mal aj prehľad v dobových znalostiach o nich. O to viac rezonuje otázka, prečo sa im nevenoval vo svojom literárnohistorickom prehľade podrobnejšie.

Zaujímavosťou je, že Tablic pri piesni *Hospodyne, pomiluj ny* zdôrazňuje jej český pôvod – okrem toho, že pri nej uvádza ako dobu jej vzniku 10. storočie, jej autorstvo pripisuje sv. Vojtechovi: „*se od S. Vojtěcha, druhého Pražského Biskupa složena býti praví (...)*“.²⁰ Takto si zrejme interpretoval Dobrovského výklad o tejto piesni z jeho *Dejín*.²⁰

V tejto súvislosti si možno položiť otázku, či prisúdenie českého pôvodu tejto piesni nebolo z Tablicovej strany zámerné, aby tak väčšmi vyzdvihol dávnu a bohatú literárnu tradíciu českého jazyka (najmä v porovnaní s domácim slovenským jazykom). Starobylá a bohatá kultúrna tradícia češtiny bola totiž jedným z hlavných argumentov potvrdzujúcich jej oprávnenosť zastávať funkciu oficiálneho literárneho jazyka aj v slovenskom prostredí. (Presnejšie išlo o podobu spoločného česko-slovenského jazyka, v ktorom sa čeština mala stať základnou kosťou a tú by obohacovali pôvodné slovenské jazykové prvky. Takúto podobu literárneho jazyka v slovenskom prostredí vytrvalo presadzovali viacerí autori, medzi nimi i Tablic.)

V prospech týchto úvah svedčí aj Tablicovo priame porovnanie Čechov so Slovákmi v konštatovaní, že „*Slováci uherští (...) takových zpěvu nemají*“.²¹ Nevylučuje síce celkom ani takú možnosť, že by sa aj v slovenskom prostredí „*snad ještě mezi pospolitým lidem podobných starých písní ostatkové byli zadrželi*“.²² V každom prípade by to ale boli len pozostatky v ľudovej slovesnosti, a nie literárne pamiatky. Pieseň *Hospodyne, pomiluj ny* je konkrétnym prameňom literárnej tradície, a tým, že ju Tablic pripisuje českému jazyku, deklaruje mu vyšší status.

Bez ohľadu na to, či skutočne bolo Tablicovým zámerom preferovať češtinu alebo nie, uvedené informácie o piesni *Hospodyne, pomiluj ny* sú jasným dôkazom jeho vedomého úsilia predstaviť slovanský jazyk (vo všeobecnosti) v jeho najstaršej literárnej podobe. Dokumentuje to jeho záujem poukázať na starobylosť slovanských jazykov, ktorá práve na prelome 18. a 19. storočia bola jedným z hlavných dôkazov potvrdzujúcich ich zrovnoprávnenie s ostatnými rozvinutými literárnymi jazykmi. (Rovnaké úsilie s identickými intenciami možno sledovať u viacerých autorov z tohto obdobia. Napríklad aj už spomínaný Bernolák sa vo svojom predhovore ku *Gramatike* (1790) pri obhajobe starobylosti slovanskej reči odvolával na Jakuba Jakobeu, Daniela Sinapia-Horčíčku, Jána Piscatorisa, Martina Szentiványiho a i.²³)

¹⁹ Tamže.

²⁰ DOBROVSKÝ, Jozef: *Die Geschichte der böhmischen Sprache und Literatur*. Praha, 1792, s. 58 – 61.

²¹ TABLIC, Bohuslav: *Paměti I.* Váčov, 1806, s. VI.

²² Tamže.

²³ BERNOLÁK, Anton: O slovenskej reči. In: *Gramatica slavica*. Bratislava, 1790. Podľa KRAUS, Cyril: *Kritika v slovenskom národnom obrodení (1780 – 1817)*. Bratislava : VEDA, 1990, s. 40.

Napokon, zrejme nemusí byť celkom jednoznačne vylúčená ani taká možnosť, že jedným z determinantov Tablicovho výberu informácií do jeho reflexie literárneho vývinu v slovenskom prostredí mohol byť – ako to naznačuje v samotnom názve *Paměti* – zámer predstaviť výlučne autorov píšucich v českom, resp. česko-slovenskom jazyku. Podľa toho by mohol vo svojom prehľade zámerne „prehliadať“ všetky literárne pamiatky, ktoré neboli napísané v českom jazyku – teda aj tie, ktoré pochádzali zo starších období. Postupoval tak napríklad pri autoroch, ktorí vedome odmietli prijať češtinu v úlohe oficiálneho literárneho jazyka Slovákov, a rozhodli sa písať v domácom, t. j. slovenskom jazyku. Dokonca tých, čo sa rozhodli písať v bernolákovčine, v jednej zo svojich básní verejne odsúdil, pretože nesúhlasil s ich odtrhnutím sa od spoločnej československej tradície.²⁴ Na rozdiel od bernolákovcov ale obdobia spred 16. storočia – predovšetkým obdobie cyrilo-metodskej misie ako dôležitého impulzu domáceho literárneho vývinu – vo svojom literárnohistorickom prehľade „iba“ decentne obchádza.

*

Druhým dôležitým zdrojom informácií o Tablicovej predstave najstarších období slovenskej literatúry je jeho príležitostná báseň *Světlo literního umění, kteréž Panonii v rozličných časích osvěcovalo a ještě osvěcuje*, ktorú napísal v roku 1803 pri príležitosti založenia „*Katedry řeči a literatury slovenské v Prešpurce*“ a inštalácie Juraja Palkoviča na miesto jej profesora. Zaradil ju aj ako záverečnú báseň do prvého zväzku svojej básnickej zbierky *Poezye*.²⁵

Ponúka v nej svoju koncepciu dejín „panónskej“ vzdelanosti, pričom sa tu podľa zistení Gizely Gáfríkovej prelínajú dva rôzne obrazy vlasti: na jednej strane Panónia ako označenia územia Uhorska či uhorského štátno-politického celku, zjednocujúceho viaceré etnických spoločenstiev – Uhorsko ako „*společná rozličných národů hospoda*“²⁶ (vrátane slovenského etnika), a na druhej strane „*Slávie*“ ako označenia spoločenstva založe-

²⁴ Svoj postoj jasne deklaroval v básni *Slávia věncem ozdobená*:

„Vy učedlníky Bernolákovi!

Než kdo to vám, co píš, dopoví – –

Preč vrzte psání způsob smyšlený,

A zvolte od tří set let schválený.

Proč jdete mezy husté bodláčí,

Kamž pěkná Slávia jet' neráčí.

Jak naleznout tam vonné květiny,

Kde země vyvodí jen trniny?

Zdaž českých jednověrců šlepěje

Vás nectí? o již máme koleje!

Proč v bahně kolej novou šlápáte,

Kyž cestou ustlanou již taháte.

Ach! lép jest hladkou stezkou choditi,

Než po rozcestí špatně blouditi!“ (TABLIC, Bohuslav: *Slávia věncem ozdobená*. In: *Poezye IV*. Vacov, 1812, s. 26 – 27).

²⁵ TABLIC, Bohuslav: *Poezye I*. Vacov, 1806, s. 109 – 128.

²⁶ TABLIC, Bohuslav: *Věnování*. In: *Poezye III*. Vacov, 1809, nepag.

ného na vzájomnej jazykovej, historickej, a tak aj kultúrnej príbuznosti slovanských etník. Medzi týmito dvoma ponímaniami vlasti Tablic nevidí priamy rozpor, v ktorom by si jeden výraz vyžadoval popretie druhého, ale práve naopak, vníma ho ako vzťah akejsi vzájomnej prospešnosti.²⁷

Pojem „*Slávie*“, resp. „*Slaviny*“ presne zadefinoval hneď v prvej poznámke (a), kde vysvetľuje, že do nej patria všetky slovanské národy žijúce priamo na území Uhorska a na územiach politicky prislúchajúcich do Uhorského kráľovstva (okrem Slovákov aj „*Srbové, Rusnáci, Charváti, Dalmatové, Vendové*“) spoločne s Rusmi, Poliakmi, Slezanmi a Čechmi (teda slovanskými národmi, ktoré boli súčasťou iných štátnopolitických útvarov).

V súvislosti s najstaršími dejinami vzdelanosti a písomníctva slovenského národa je zaujímavá druhá časť poznámky, v ktorej z predchádzajúceho výpočtu Tablic osobitne vyčleňuje Čechov, ktorí „*s Uherskými Slováky jedno a tož pismo majice, společnou snázností od starodávna literaturu svou zvelebovali, a až po dnes zvelebovati mají*“.²⁸ Opätovne – podobne ako vo svojich literárnohistorických úvahách – tak vyjadril svoje presvedčenie, že Slovákov a Čechov spája spoločná tradícia písma, teda zrejme aj blízkosť jazyka, čiže všeobecne spoločná literárna tradícia, a tak aj spoločná kultúrna tradícia, ktorá mala svoje korene práve v období ich politického spolužitia, teda vo veľkomoravskom období. Tieto úvahy možno s najväčšou pravdepodobnosťou vnímať ako Tablicovu priamu obhajobu svojho rozhodnutia podporovať spoločný česko-slovenský jazyk.

Informácie a úvahy, ktoré by viac osvetľovali najstaršie obdobia slovanskej kultúry a vzdelanosti však v samotnom texte básne absentujú. V súvislosti s najstaršími dejinami Slovanov vytvára v básni len akýsi abstraktný všeobecný obraz doby, v ktorej sa – Tablicom tak zdôrazňovaná – vzdelanosť národa nerozvíjala. Spomína len ťažké putá pohanскеj modloslužby, v ktorých boli slovanské národy dlho zajaté, množstvo bojov, ktoré ich sužovali, a najmä nedbanlivosť vo vzdelávaní:

*„Dlouho Slavinini národové
V těžkých poutech modloslužby vězeli, b)
Nepřátelé vlasti, zlosynové
V moři mrákot ryby lovit věděli,*

*Hojně krutých válek rozsývali
Přeshodlivé všechněm věkům semeno,
Na provaze pověr vodívali
Lidi, jichž se klanělo jim koleno.*

*Minervě tu ke cti nepostavil
Žádný chrám k službám, ji v něm nekadil,*

²⁷ „Vzdelanostný a literárny potenciál Slávie (slovanských národov v Uhorsku) prináša rozkvet celej (i nesislovanskej) časti Panónie, ktorá sa zase svojou tradíciou školstva a knižnej kultúry podieľala i podieľa na kultivovaní Slávie“ (GÁFRIKOVÁ, Gizela: Tablicov koncept literárnohistorickej retrospektívy z hľadiska medziliterárneho kontextu. In: *Literatúry ako súčasť medziliterárnych spoločenstiev*. Nitra : UKF, 2003, s. 245).

²⁸ TABLIC, Bohuslav: *Poezye I. Vacov 1806*, s. 110.

*V chrámě Marsově se krajan stavil,
Apollovi sloužit žádný neradil,c)*

*Břínkot ostrých mečův, hrdých koní
Dusot smyslnému lidstvu lahodil,
Marsovi jen krvavá obět voní,
Vražď on v Slávii též tisíc naplodil.“ (s. 111 – 112)*

Konkrétne historické fakty a mená osobností, ktoré sa zaslúžili o rozvoj vzdelanosti sa v texte básne objavujú až v nasledujúcej časti venovanej obdobi uhorského kráľovstva. Na prvý pohľad to vytvára dojem, že prvou menovite spomínanou postavou vhodnou pre poznanie domácej „historiae litterariae“, čiže dejín vzdelanosti či kultúrnych dejín, bol pre Tablica až sv. Štefan, prvý uhorský kráľ. Za jeho vlády sa podľa Tablicových slov „záře učenosti / Na Panonské obloze spatřila“.²⁹ Vysoko oceňuje jeho učenosť, predovšetkým jazykové zdatnosti. Tiež reflektuje Štefanovu zásluhnú činnosť pri zakladaní škôl a šírení kresťanstva. Následne vyratúva v básni jeho nasledovníkov, ktorí rovnako oplývali učenosťou. Tieto hodnotenia opätovne dokladá zdrojmi, z ktorých čerpal. V poznámke napríklad píše o tom, ako sv. Štefan osobne učil svojho syna Imricha právu, pričom tieto ponaučenia sú známe ako „Institutiones Filii sui S. Emerici coronae principis, které se v knize Práv Uherských pod titulem Iní knihy Dekretů S. Štěpána nachází“.³⁰

Informácie o predchádzajúcom významnom období slovanskej kultúry – o období Veľkej Moravy, o rozvoji vzdelanosti a literatúry prostredníctvom kultúrnej misie Cyrila a Metoda či o význame ich prekladu Svätého písma do slovanského jazyka – sa priamo v texte básne vôbec neobjavili.

Tablic im ale našiel miesto – aj keď „iba“ – v poznámke b) práve v momente, keď spomínal modloslužby a pohanstvo Slovanov. Píše v nej: „*Teprv v století IXém okolo r. 860. po naroz. Krist. Cyrillus a Methodius Ržecké cirkve missionáři křesťanské náboženství v slovenských krajinách uvedli, kázavše evangelium nejprv Volhařům, potom i ostatním Slovenským národům, a mezi nimi i Moravanům, jejichžto slavného toho času království Hron a Ipel pomezím byl, odkud patrně jest, že i naši Slováci v Uhřích spasitedlnými paprsky světla učení Kristova téhož času osvíceni byli. Tito dva Slovanští apoštolové i svatou Biblií v jazyk Slovanský přeložili, a toť jest to přeložení, kteréhož Rusové v církvích po dnes užívají, a na které se i v kritice písem svatých zvláštní ohled běře, v níž se 1. Jan. v. 7. a 8. nenachází, jakž se to i v vydání Ostrovském r.1581 viděti může.*“³¹

Cyrila a Metoda tu predstavuje ako misionárov „Ržecké cirkve“, ktorí priniesli Slovanom kresťanské náboženstvo – „*křesťanské náboženství v slovenských krajinách uvedli*“, pričom hneď dodáva, že to dokázali prostredníctvom Evanjelia, ktoré šíрили v zrozumiteľnom jazyku. Tým jasne špecifikuje osobitosť tejto misie, a zároveň nepopiera pôsobenie iných kresťanských misií na slovanskom území už pred Cyrilom a Metodom. Dokonca ich aj priamo nazýva slovanskými apoštolmi („*Slovanští apoštolové*“), ktorí aj

²⁹ TABLIC, Bohuslav: *Poezye I.* Vacov, 1806, s. 113.

³⁰ Tamže, s. 1.

³¹ Tamže, s. 110 – 111.

Slovákom priniesli „osvícení“, čiže pravé poznanie náboženstva – „i naši Slováci v Uhřích spasitedlnými paprsky světla učení Kristova téhož času osvíceni byli“, a to práve prostredníctvom prekladu Biblie do ich jazyka.

Pojmom „Moravia“, ktorých zasiahla táto misia, označuje slovanský národ podľa všetkého vo význame politickej príslušnosti – teda s najväčšou pravdepodobnosťou obyvateľov Veľkej Moravy. Naznačuje to vymedzenie hraníc ich kráľovstva riekami Hron a Ipel', ktoré sú veľmi podobné hraniciam toho spoločného kráľovstva uhorských Slovákov (teda etnických Slovákov), Moravanov a Čechov, ktoré popisuje v úvahe z *Paměti* (tam ich vymedzuje riekami Váh a Ipel').

Rovnako nezabúda zdôrazniť význam prekladu Biblie (v okrem už spomínaných náboženských súvislostiach) aj ako dôležitej pamiatky literárneho vývinu – o tomto preklade totiž určite nie náhodne poznamenáva, že bol vysoko hodnotený a uznávaný aj v iných jazykových spoločenstvách a pretrval ako oficiálny preklad vo východnom obra-de takmer celé tisícročie: „*totoť jest to přeložení, kteréhož Rusové v církvích po dnes užívají, a na které se i v kritice písem svatých zvláštní ohled běře.*“ (Pozoruhodný je aj Tablicov postreh, keď upozorňuje na súvis prvého pravoslávneho prekladu Biblie z roku 1581 – tzv. *Ostrožskej Biblie* – s pôvodným prekladom Cyrila a Metoda.)

Spomínané poznámky z rozsiahleho poznámkového aparátu k básni *Světlo literního umění* sú dôležitým dôkazom nielen Tablicovho prehľadu v literárnej i všeobecnej histórii, ale zároveň potvrdzujú obrovskú výpovednú hodnotu špecifického znaku jeho (nie len) básnickej tvorby, ktorou je využívanie poznámok na dovysvetlenie a doplnenie hlavného textu (básne či výkladu). Osobitne pri tejto básni sú rozsiahle, s mnohými detailnými, no nanajvýš dôveryhodnými informáciami. V kontexte hlavnej témy básne, ktorou je rekonštrukcia domácich, teda slovenských kultúrnych dejín, je v nich množstvo relevantných informácií pre poznanie dobových predstáv, ale aj podmienok či možností literárneho vývinu v slovenskom jazykovom prostredí. (Podľa zistení Márie Novackej aj pri zostavovaní poznámkového aparátu Tablic čerpal – rovnako ako pri písaní *Paměti* – z prvého vydania Valaského *Conspectus* z roku 1785, aj keď ho ako zdroj neuvádza, resp. len výnimočne.)³²

Veľkou výzvou pre následný literárnohistorický výskum preto zostáva otázka: Aké boli skutočné dôvody Tablicovej stratégie usporiadania či prerozdelenia informácií v rámci rôznych úrovní literárneho textu? Osobitne takých informácií, ktoré objasňujú najstaršie obdobia slovenskej nielen literárnej tradície. Kým v samotnom texte básne sa neobjavuje meno žiadnej historickej osobnosti súvisiace s Veľkou Moravou a cyrilo-metodskou misiou, ba dokonca ani popis konkrétnych historických udalostí z tohto obdobia, základné informácie o kultúrnej misii Cyrila a Metoda medzi Slovanmi prináša Tablic práve v poznámke.

Koncepcia a prepracovanosť Tablicovho poznámkového aparátu jasne naznačuje, že tomuto – na prvý pohľad akoby menej dôležitému a len doplnkovému – prostriedku literárneho prejavu pripisoval podľa všetkého veľmi dôležitú úlohu v rámci svojej literárnej výpovede. Možno dokonca uvažovať, či ho nepovažoval za rovnocenný s hlavným tex-

³² NOVACKÁ, Mária: K základnému prameňu Tablicovej básne *Světlo literního umění*, kteréž Panonii v rozličných časích osvěcovalo a ještě osvěcuje. In: *Slovenská literatúra*, roč. 51, 2004, č. 4, s. 284.

tom. To ale zároveň nevylučuje možnosť, že ho využíval v rámci svojej autorskej stratégie veľmi premyslene a takticky – poznámkový aparát mal totiž tradične pripisovanú funkciu pomocného a teda vedľajšieho, akoby menej dôležitého prvku, čo by Tablic mohol aj celkom vedome využívať na to, aby informácie istého typu vôbec mohol do diela „prepašovať“. (V čase silnejúceho maďarského tlaku v Uhorskom kráľovstve zrejme zdôrazňovanie špecifik jednotlivých etníc nebolo podporované. Keďže práve do poznámok vložil cenné informácie o histórii Slovanov, možno azda celkom oprávnené uvažovať o tom, či to nespravil zámerne.)

Kým ale v *Pamětiach* nie je vylúčené, že pri výraznom obmedzení informácií tohto typu mohlo zohrať istú úlohu aj to, že Tablicovým zámerom bolo predstaviť výlučne literárnu tvorbu v českom, resp. česko-slovenskom jazyku, pri básni *Svobodné volení* nie je preukázateľná žiadna takáto podmienka.

Ako jedna z možností vysvetlenia tohto javu sa preto ponúka to, či v básni *Světlo literárního umění* len presne nekopíroval koncepciu starších celouhorských prehľadov „historie litterarie“, ktoré tradične začínali až svätoštefanskou tradíciou. Podľa Gizely Gáfríkovej išlo o dobovú konvenciu, podľa ktorej sa pri výklade začiatkov kresťanstva a štátnosti v Uhorsku stala určujúcou svätoštefanská tradícia a tej sa prispôbovali aj poznatky o cyrilo-metodskej misii či Svätoplukovom kráľovstve.³³

No rovnako inšpiratívna by mohla byť aj úvaha Evy Kowalskej o možnej príčine nadvlády (prevládania) kultu svätého Štefana uhorského v slovenskom jazykovom prostredí nad kultom Cyrila a Metoda (čo sa mohlo istým spôsobom prejavíť aj v Tablicovej básni). Podľa Kowalskej „predstavoval kult solúnskych bratov potenciálne nebezpečenstvo erózie kultu domácich (uhorských) svätcov a dezintegráciu tohto územia, na ktoré sa ich ochranné pôsobenie vzťahovalo (...) ich kult sa do polovice 18. storočia propagoval len váhavo“.³⁴ Preto nemusí byť celkom vylúčené, či práve takéto – alebo podobné – dôvody neovplyvnili ešte aj na začiatku 19. storočia Tablicovu prácu s informáciami o období cyrilo-metodskej misie. Je totiž evidentné, že s nimi pracoval premyslene.

Potvrdenie, resp. vyvrátenie takýchto úvah si ale vyžaduje podrobné skúmanie ďalších historických materiálov – medzi nimi majú svoje pevné miesto aj literárne pamiatky, resp. v mnohom by boli nápomocné aj informácie o princípoch a reálnom fungovaní dobovej cenzúry.

Táto štúdia je výstupom grantového projektu *Slovenská básnická tvorba na prelome 18. a 19. storočia. Miesto a význam básnických zbierok Juraja Palkoviča, Bohuslava Tablica a Pavla Jozefa Šafárika vo vývine slovenskej poézie*. VEGA 2/0048/12. Hlavný riešiteľ Mgr. Lenka Rišková, PhD.

³³ GÁFRIKOVÁ, Gizela: K Tablicovmu historiografickému konceptu slovenskej literatúry. In: *Slovenská literatúra*, roč. 51, 2004, č. 4, s. 260.

³⁴ KOWALSKÁ, Eva: Patriotizmus a národné obrodenie v osvietenstve. In: *Slovenská literatúra*, roč. 51, 2004, č. 4, s. 251 – 253.

PRAMENE

- BERNOLÁK, Anton: O slovenskej reči. In: *Gramatica slavica*. Bratislava, 1790. Podľa KRAUS, Cyril: *Kritika v slovenskom národnom obrodení (1780 – 1817)*. Bratislava : VEDA, 1990, s. 39 – 45.
- DOBROVSKÝ, Jozef: *Die Geschichte der böhmischen Sprache und Literatur*. Praha, 1792.
- DOBROVSKÝ, Josef: *Dějiny českého jazyka a literatury*. Praha : Český spisovatel, 1951.
- TABLIC, Bohuslav: *Paměti I*. Vacov, 1806.
- TABLIC, Bohuslav: *Paměti IV*. Vacov, 1812.
- TABLIC, Bohuslav: *Poezye I*. Vacov, 1806.
- TABLIC, Bohuslav: *Poezye III*. Vacov, 1809.
- TABLIC, Bohuslav: O literních svazcích Slováků s Čechy a Moravany. In: *Časopis Českého musea*, roč. XVI, 1842, s. 579 – 594.
- VALASKÝ, Pavol: *Conspectus reipublicae litterariae in Hungaria ab initiis regni ad nostra tempora delineatus*. (*Prehľad kultúry a vzdelanosti v Uhorsku od začiatku kráľovstva až do našich čias*.) Bratislava – Lipsko, 1785 (prvé vydanie); Budín, 1808 (druhé rozšírené a doplnené vydanie).

LITERATÚRA

- GÁFRIKOVÁ, Gizela: Tablicov koncept literárnohistorickej retrospektívy z hľadiska medziliterárneho kontextu. In: *Literatúry ako súčasť medziliterárnych spoločenských*. Nitra : UKF, 2003, s. 241 – 247.
- GÁFRIKOVÁ, Gizela: K Tablicovmu historiografickému konceptu slovenskej literatúry. In: *Slovenská literatúra*, roč. 51, 2004, č. 4, s. 260 – 268.
- KOWALSKÁ, Eva: Patriotizmus a národné obrodenie v osvietenstve. In: *Slovenská literatúra*, roč. 51, 2004, č. 4, s. 249 – 259.
- NOVACKÁ, Mária: K základnému prameňu Tablicovej básne Svätlo literárneho umění, kteréž Panonii v rozličných časích osvěcovalo a ještě osvěcuje. In: *Slovenská literatúra*, roč. 51, 2004, č. 4, s. 283 – 295.
- PAVLOVIČ, Jozef: Cyrilo-metodská úcta v bohoslužobných textoch. In: *Slovenská, latinská a cirkevnoslovenská náboženská tvorba 15. – 19. storočia*. Bratislava : Slavistický kabinet, 2002, s. 289 – 298.

Mgr. Lenka Rišková, PhD.
Ústav slovenskej literatúry SAV
Konventná 13
813 64 Bratislava
SR
e-mail: lenka.riskova@gmail.com